

I. É r t e k e z é s e k.

1.

A' Magyar nyelvbeli Dialectusokról.

Arról, hogy anyai nyelvünkben szoros értelemben vett Dialectusokat felhozni nem lehet, az ezen tárgynak többszöri vitatásainál fogva váltig megvagyunk győződve; a' tágas értelemben vettekről azonban, mellyek egymástól egyedül a' többféle szóejtés miatt különböznek, értekeznünk még sem fölösleges: mert meglehet, hogy egyik beszédmodot a' másikkal egybevevettünk közt, olyasokra akadhatunk, mellyek egyébként szemre talán későbbben jönnének, vagy legalább olly megfontolásokra és kérdésekre nyújthatunk ilyenkép alkalmat, mellyeknél fogva idővel néhány grammatikai felfedezést reménylünk.

Nem szándékom itt azonban dialectusainkat széltehoszszában eléadnom, sem pedig azoknak honnyokat pontosan kijelelnem; e' munkához más alkalmammal fogok: annyit mondok átaljában és a' hol szükséges lesz, különösen még is mindenikről, mint a' mennyi czélomhoz tartozik, a' melly is abban áll, hogy dialectusainknak megkülönböztető jeleikről és egyéb különözéseikről szólván, azoknak jószerű alkotásokat, és ennél fogva anyai nyelvünknek belsőkép való tiszta 's hibátlan voltát mind az irói, mind a' közönséges, mind pedig a' palóc z magyarságban vitassam.

Ebből azt fogom következtetni, hogy valamennyi dialectusaink majd csak nem egyformán alkalmasok az írói nyelvre átváltozni, és hogy azok ennek nemzöik lévén, míg csak ez a' csinosodásnak legfelsőbb polczára fel nem hág, dajkálásokra mindég szüksége lesz. Mirenézve a' velük való bővebb ismeretség milly haszonnal járó lehet literaturánkra nézve, el lehet gondolni.

A' valamennyi tágas értelemben vett dialectust ezen alkalommal három osztályba foglalom. Az elsőbe, a'vagy az írói ba természetesen azt állítom, melly szerint csinosan beszélünk és írunk. A' másodikban, a'vagy a' közönségesben a' köznépet veszem fel, a' mennyire az az írói dialectustól távozik, ideszorítván a' többféle különözést is, mellynek mindenike legalább ez úttal különös dialectusi osztályba nem jöhet. A' harmadikban a' Palócz dialectusnak adok helyt, melly sem az írói, sem az egyéb dialectusoktól nem távozik olly messzire, mint talán nagy hirtelenében sajditnánk; sőt az íróinak szinte, mint egyéb dialectusaink, olly segédül szolgál.

Ezen dialectusainknak illy felosztása mellett látnunk kell, mellyek legyenek azoknak megkülönböztető jeleik, és azonnal észre vesszük, hogy nyelvünknek egyedül külseje érdekeltetvén általok belseje, a'vagy is természete olly sérületlen marad, mint a' millyennek azt látni minden józan magyar kívánczik.

Csuszott ugyan nyelvünk ből szinte kirívó számos éktelenség, a' minek azonban a' magában dicséretes több nyelven való beszélés, olvasás és írás az oka, még az írói dialectusba is; hanem az ujjal rájuk mutató más dialectusok azokat, ha mindjárt egy darab ideig kénytelen türik is; de nemzeti jussal magokkal egyaránt élni ingyen sem engedik

A' háromféle dialectusnak tehát, mellyeket imént neveztem meg, megkülönböztető jeleik e' következők:

1., Némelly hosszas magánhangzóknak különböző kiejtésék, a' mint azt itt e' következő táblában szem elejbe terjesztjük. Így hangzanak t. i. azok:

az irói dialectusban, a' közönségesben, a' palóczban.

á,	á,	uá.
é,	é, és ié,	ié.
í,	í,	í.
ó,	ó, és uó,	uó.
ú,	ú,	ú.
ő,	ő, és üő,	üő.
ü,	ü,	ü.

Itten látszik, hogy az irói dialectusban ezen valamennyi hosszas magánhangzó tisztán hangzik, e'képen: álom, édes, íny, olly 's a' t. A' közönségesben némelly tájakban (Vas, Zala, Sopron Vármegyékben) az é, ó, ő, betűk elejbe segéd magánhangzó tetetik, úgymint: iédes, uólom, szüöllő; a' Palóczban pedig ezen most említett betűkön kívül az á betű is segéd magánhangzóra szorul, mint ezekben: uáalom, (áalom) huárom, (három.)

Ezen hosszas magánhangzók kétféle kiejtésének oka magában a' természetben fekszik. Az tudniillik az ember' szólló eszközeinek tulajdona, hogy magokra hagyódván azok, elrestülnek, és ama' betűket, mellyeknek egyenes kiejtésében nehezséget lelnek, a' hozzájuk rokony magánhangzókkal segítik, (mintegy aspirálják) a' mint az előbb felhozott példákban látni volt.

Azért épen nem csoda, hogy az e'féle (nálunk idomtalan) hangok több nemzet' nyelvében

is vannak; és mi még is, kik magunk is a' közönséges szőejtéshez szokván elsőben töbnyire minnyáján, és csak a' további csinosabb társalkodás és könyvolvasás által vezetettvén az írói nyelv iránt való figyelemre, akkor halgatjuk mosolygva a' magyar köznép' lassuabb idomát, midőn az Olaszoknak írói nyelvében (!) a' nuovo, uomo és több illyes szavaiban az u ós hangokat tiszteljük.

Hanem mi lehet az oka, hogy ezen hét hosszmagánhangzó közül négyet veszünk csak észre, úgymint az á, é, ó, ö, betűt, melyeknek kiejtésére, az á-t kivevén, a' közönséges dialectusnak egy (kisebb) része, és a' Palóczok, ezeknél az á-t is ideértvén, átaljában segéd magánhangzót használnak; a' többi három pedig, a' millyen az í, ú, ü, betű, minden segéd nélkül ejtetik ki? Erre az a' felelet lehet, hogy a' hossz í, ú, ü betűk sokkal tisztább és erősebb hanguak, mintsem hogy a' megnyujtás közben valamelly más betűnek hangja is elejbe férhetne; az á, é, ó, ö betűk ellenben gyengébb hanguak lévén, mintegy elvárják a' segéd hangot a' lassan beszéllő' szájában.

Sokkal idomosabb hanguak a' segítő felvevő betűk azonban a' beszélő' szájában, mint az írásban; mert az előttök álló segítő úgy megrövidül, és olly sebes ejtésű, hogy egészen összeeszik azokkal, valamint a' h betű, vagy akár mellyik más hangzó is a' három, kéreg, pólya, szúnyog szavakban az utánna jövő magánhangzókkal.

2. A' háromféle Dialectusnak megkülönböztető jelei közé tartozik: A' kemény l betűnek bizonyos helyeken való kihagyása, vagy (a' Palóczoknál) ú, ü betűvel való felcserélése.

Egy mássalhangzó sem fordul annyiszor elő írói nyelvünkben, mint az l betű; ha mindjárt az ly-t, melly sok helyen a' lágyítás viszketege miatt hibásan áll a' kemény l helyett, és a' melly az írói és közönséges dialectusokban gyakorta j betűre változik, ide nem veszem is; úgy hogy ebből is elegendőképen meglehet az írói dialectust a' többiek-től különböztetni. A' beszédben igen sokszor előforduló elől és utóljárók: el, (melly maga ezen praepositiók helyett áll: ab, ex, de, dis, in, ob, se: úgymint: elmegyek, ab-eo, elszáradni, ex-siccari, elásni, de-fodere, elrepezteni, dis-rumpere, elkezdeni, in-cipere, elaludni, ob-dormire, elámítani, se-ducere 's a' t.) fel, nál, nél, ról, ról 's a' t. — a' számos név: áll, kanál, tál, váll — az igehatározók: jól, rosszul — az igék: áll, él, hall, öl, ül, a' harmadik személyben l betűvel végződnek. Sőt szaporítatik is e' betű, valamint az át-ból lett ált, által, átlátni, áltlátni, általlátni. Monoszlóiban is a' 155-dik lapon a' böcsület helyett bölcsület olvastatik.

A' kemény l betű így hagyatik ki, vagy cseréltetik el a' közönséges és palócz dialectusban:

írói	dialectus,	közönséges,	palócz.
el,	é, ié,	eü.	
föl, (fel)	fő, fűő,	föü.	
ról,	—	rou.	
rúl,	rú,	—	
ről,	—	röü.	
rül,	rü,	—	
tól,	—	tou.	
túl,	tú,	—	
töl,	—	töü.	
tül,	tü,	—	
val,	vá,	vau.	
vel,	vé, vié,	vetü.	

író dilectus, közönséges, palócz.

zal,	zá,	vau.
zel,	zé, zié,	veü.

(Példa mindenikre)

elment,	ément,	vagy iément,	eüment.
fölkelt, (fel)	fökét,	vagy füökiét,	föükeüt.
kantárról,	—		kantuárrou.
tavarról,	tavárú,	—	
emberről,	—		emberröü.
kenderrül,	kenderrü,	—	
hajdútól,	—		hajdútou.
vámostúl,	vámostú,	—	
fegyvertől,	—		fegyvertöü.
gyerektül,	gyerektü,	—	
hamuval,	hamuvá,		hamuvau.
szívvel,	szívvé, v. szívvié,		szívveü.
gazzal,	gazzá,		gazvau,
kézzel,	kézzé, v. kiézvié,		kiézveü.

Észrevenni itten, hogy a' közönséges dialectusban az l betűnek kihagyása mindég szótag nyujtást hágy maga után, úgymint: hamuvá, szív-
vé, hamuval, szívvel helyett; a' palóczban
ellenben az l betűnek elhagyásánál fogva minden
ékelés (accentus) elmarad, és noha az au eü, ou,
öü, magánhangzóknak, mint összetetteknek (diph-
thongusoknak) hosszasoknak kell is lenniük, még
sincs haszon nélkül gyakorta az illyes változás;
mert grammaticai értelemben a' nyujtott szó-
tag, a' millyen az ál, bõr, él, mindég hosszas
ugyan; hanem nem minden hosszas szótag, úg-
ymint: holt, volt, vett, vert, nyujtott; tudni
való pedig, hogy akadozóbbá teszi a' nyelvet a'
magánhangzónak nyujtása, mint két egyébként
rövid mássalhangzónak maradozása, ambár ez is
az egyenlő idő alatt történik meg.

Innen helytelen a' bolt, folt, holt, volt, és egyébb e'féle szavakban az ékelés, úgymint: bólt, fólt, hólt, vólt; mert az l t betűk úgy is annyira késletik a' szavat, a' mennyire azt késletni szükséges; ha tehát még a' magánhangzót is megékeljük, akkor ugyan azon egy szótagot kétszerte késletünk, a' mi is a' beszédet nagyon idomtalanítja. Már az, midőn a' szóeredés az egyébként hosszas szótagnak nyújtását kívánja, úgymint az állt, hált vált szavakban; itt nincs hatalmunkban a' nyújtást elhagyni; a' hol pedig azt okoknál fogva tehetjük, kár elmulasztanunk.

Elhagyódik továbbá a' közönséges és palócz dialectusban a' kemény l betű, midőn ugyan azon egy szóban mássalhangzó következik utánna, úgymint: óma, auma, (alma) szóma, szauma; (szalma) ha pedig még egy l vagy ly előtt áll, akkor valamennyi dialectusban megtartja természetes hangját, valamint ezekben: hallom, vallom; helynek, mellynek.

Valamint nem czélom itten, a'mint már előbb is mondtam, dialectusainkat egész testállásban rajzolnom, úgy szinte nem is szándékom azok közül az íróit kivevén, ha mindjárt a' Boldvai Benedictinus palócz magyarságát jóvá hagyom is, valamelly tájéknak szóllásmódjához szítani: hanem csak annyira fedezem fel dialectusainkat, hogy a' mennyire mindenikének rendes alkotásáról meggyőződve létemben, a' mi követésre méltót lelhetek akár mellyikben is, azt az írói beszédben használjam.

3) A' szóban levő háromféle dialectusnak megkülönböztető jele: Ugyan azon szótagnak tájonként való megnyújtása vagy rövidítése.

A' hosszas vagy nyújtott szótagok a' rövidekkel felváltva teszik a' nyelvet hajlékonnyá, folyóvá

és kellemetessé, a' görög és romai mértékű verselésre alkalmatossá, a' muzsika mellett könnyen énekelhetővé. Ezen tulajdonnal anyai nyelvünk az európai nyelvek felett minden ellenmondás nélkül telleyes jussal diszeskedik; ambár a' rövid szóttagok' száma a' hosszásokhoz képest ingyen sem annyi még, mint a' meennyit a' jövőendő ígér.

Győr, Veszprém, Sopron, Zala, Somogy Vármegye' keblében telleyes divatban van eleve a' rövid szóejtés, és illy fürge szavakat hallani: abbul, bus, buza, ebbül, fujom, für, (fürj) gözü, (gező) gyulok, gyülök, gyürü, kut, szür, tűz, tűzöm, üröm, üzöm, vig, viz 's a' t, mellyek egyébként így nyujtatnak meg másutt: abbúl, vagy abból, bús, ebbül, vagy ebből, fújom, für, (fürj) gező, egér, eger, poczik, (mus, aut varietas e muribus) 's a' t. Itten az írói nyelv, főkép mostanában hogy merre hajlik, tudják azok, kik annak állapotját elegendő figyelemmel méltatni kedves munkájoknak tartják.

A' Palócz dialectusban, melly az imént említett és több illyféle szavakat megnyujtja, ezek majd csak nem egy magoknál röviden hangzanak:

akar, (seu) akar ide, akar oda, (seu huc, sive illuc) az akarok ígétől származik; azért a' második a' betűnek természetesebb rövid kiejtése, mintsem megnyujtása (akár)

ambár, noha, (quamvis). E' szóban az első szótagnak, melly a' két mássalhangzó miatt egyébként is hosszas, nyujtása (ámbar) fölösleges, és ezt ama' szokás is, melly szerint az ambátor szóban az első a' betű sokaktól nem ékeltetik meg, helyesli.

cserép, (cserép). A' melly ékelés az é betűnél a' származásban elmaradhat, úgymint: cserepes, azt a' főszó is könnyen elvesztheti, csak az euphonia és szokás engedje.

h o v a, (hová) Ha mondhatom: o d a men-
tem, t o v a, az az messzire ment bátyám tölem
lakni, nem pedig : o d á mentem, t o v á ment
bátyám tölem lakni; miért nem mondhatom h o v a
ment bátyád? 's a' t.

i g y, (így) sic, taliter. Mondom: imigyen,
amugyan; miért nem: imigy, amugy, így, úgy
minden ékelés nélkül.

k e m i n y, (kemény) durus. Itt az é n y vég-
ződés iny-re változik, valamint az e'félékben is:
legény, lepény, szegény, gödény, illy módon:
lepiny, leginy, szeginy, gödiny.

k e r e k, (kerék) lásd cserep.

k e r e p, (kerepelő) crepitaculum. Hogy azon
eszközt, mellyel kerepelünk, jobban nevezzük
k e r e p-nek, mint kerepelőnek, az egészen igaz;
mert a' kerepelő az, a' ki a' kereppel bánik.

k ö z e p, (közép) medium. Valamint mond-
juk: közepe, közepén, közepette, 's nem: közé-
pe, középén, közepette; úgy a' közép főszót is
megrövidíthetjük.

l e g i n y, (legény) Ha ezen szavat a' l ö k
gyűkszóból származtatjuk, és l ö k é n y-t, (melly
későbbben legény-re változhatott) az az ollyat, ki
akar kézzel, akar fegyverrel l ö k n i szokott, kép-
zünk belőle; (valamint igaz is, hogy nálunk a'
legény szó által, nem csak fiatal ember, hanem
bajnok, vitéz is értetődik, és rajta legények! mai
nap is olly diszes kifejezés, mint: rajta bajno-
kok! rajta vitézek!) akkor az i n y végződésnek
épen semmi helye sem lehet; sőt a' szök-ből eredt
sz ö k e v é n y szó, a' n ö v e v é n y, k e l e v é n y,
's egyéb társaival ezt egészen bebizonyítja; mert
mik azok egyebek, mint eme' részesülöktől (par-
ticipiumoktól) lökvén, növén, kelvén eredett fő-
nevek. — Sz ö k, vagy sz ü k gyűkszóból eredett-e
a' sz e g é n y, abból meghatározni nem lehet,

hogy az erdőkben lappangó utonállók szegény legényeknek neveztetnek; mert a' szökény (szökevény) és a' szükény (szegény) szó is rájuk illik.

lepiny, (lepény). Lep, gyűkszó, tegumen, tegit; lepel tegumen, lepedő, quod tegit, tegens, lepény tegens, (pasta patenam tegens).

levén, (lévén). A' lesznek igéből eredett részesülő, a' miért is első szótagjának rövidnek kell maradnia. Jobban ejtem ki tehát röviden a' veszek, teszék igéknek részesülőjüket: vevén, tevén, mint: vévén, tévén.

nekem, (nékem). Ha a' nak, nek névállapotot (casus nominum) jelentő ragaszték már természeténél fogva a' szó' végén mindig rövid hangú; minek nyújtatik meg azon egyetlen egy esetben, midőn az én-nek, te-nek, ő-nek helyett közönséges szokása ellen az én, te, ő-nek elejbe tetetik, és mondatik: nekem, neked, neki.

szeginy, (szegény). Erről a' leginy szóban volt említés.

szeker, (szekér), miért röviditetik, tudva van az előbb mondottakból.

szemet, (szemét) szinte nem mondjuk evét, (mókus) pemét, hanem: evet, pemét.

tenyer, (tenyér). Ezen rövidítés szokásban van a' Székelyeknél is.

ugy, (úgy). Ebből származik palóczosan ejtve a' hugy, hugyan, (hogy, hogyan) quomodo, qualiter, és ékelés nélkül marad, miért tehát nem az ugy is?

vereb, (veréb) lásd cserep.

Nem ugy adom azonban mind ezeket elé, mintha valamennyit átaljában jónak találnám; sőt a' benne való válogatásba sem igen bátran ereszkedem; „mert a' nyelv,” mint Ercsey Dániel igen helyesen mondja a' Tud. Gyűjtemény' VIII. kötetében; „nem egy két emberé, nem is feleke-

zeté, hanem az egész nemzeté; a' nyelv, a' nemzet, egy két ember fejességéért (caprice) és hibájáért kárt nem vallhat; hanem annyiban említem a' dialectusinkban találkozó különösségeket, a' mennyiben közülök még számosan bővebb vizsgálat alá nem kerültek.

Valamint amaz, noha magában nem igen fontos kérdés sem volt még, legalább tudomra támasztva, hogy mi oka annak, hogy a' közönséges és palócz dialectusnak nem kedvelik a' hosszúság és betűt a' birtokos nevek egyes számbeli eseteiknek (casus) ragasztékjaik előtt, és nem mondják, mint az írói nyelvben: eszéé, eszének, eszét, eszével, eszéről, eszétől; hanem ezeket, az é helyett rövid i-t tevén, így ejtik: eszié, eszinek, eszit, eszivel, esziről, eszítől 's a' t. pedig ennek eligazításából ha más nem következik is részemre, az egynél: hogy anyai nyelvünk minden dialectusában még az aprólékosabbakra nézve is tiszta és hibátlan; már elérem az imént kijelölt célomat.

Mire nézve ezen kérdésre illy feleletet adok: a' birtokos nevek egyes számbeli nevezőjében haddan a' birtokot képző rövid e betű helyett rövid i-vel is éltek, valamint ez nálunk még mai nap sem igen nagy ritkaság. Így szól Pereszlényi Grammaticájában az 58-dik lapon: „Sunt tamen aliqua nomina secundae classis, quae et i, et quae saltem i, usitatus admittunt, ut: monosyllaba Dög, Cadaver, Eél, Acies, széék, Sedes, tök, Cucurbita, ször, Pilus, böcs, Pretium, böjt, Jejunium, hit, Fides, tiszt, Officium, íz, Sapor, köz, Spatium, etc. ut: dögi, fegyver eéli Exod. 17. v. 13. kegyelem széeki, Pázm. in Conc. pag. 646. Szöri, Exod. 35. v. 23. hiti, Teleg. habent etiam hite szegét, Luther. part. 2. pag. 588. Et quaedam adjectiva substantive

accepta in regimine, ut: szűk, Angustus, Paucus, kenyérnek szűki, szép, Pulcher, gyümölcsnek a' szépi. Ex polysyllabis közép apud Pazm. szívem közepi." — „Derivata in Et tam e, quam i, admittunt, ut: szeretet, szeretete, Pazm. pag. 584. et szereteti, pag. 587. öltözet, Indumentum, öltözete, Job. 31. v. 19. öltözeti, Ibid. etc. — Mivel tehát a' birtokos nevekben a' birtokot képző rövid e betű i-re is változik, ugymint: hite, hiti, szeretete, szereteti, öltözete, öltözeti, és a' névragasztásban a' nevező majd csak nem minden névállapotban (casus nominum) megmarad, ugyan azon hit, vagy szeretet névből származott birtokos névnek kétféle hajtogatása kerekedik, a' millyen a' következő:

hite,	hiti,	szeretete,	szereteti,
hité-é,	hiti-é,	szereteté-é,	szereteti-é,
hité-nek,	hiti-nek,	szereteté-nek,	szereteti-nek,
hité-t,	hiti-t,	szereteté-t,	szereteti-t,
hité-től,	hiti-től,	szereteté-től,	szereteti-től.

Innen tehát elegendőképen kitetszik, hogy miért nem tartják meg a' közönséges és palócz dialectusnak a' birtokot képző, és a' ragasztékok előtt az írói nyelvben megnyujtott é betűt a' birtokos nevek' egyes számbeli névezeteiben, és miért tesznek rövid i-t helyébe, így szólván: fejit, körmit, szemit, e' helyett: fejét, körmét, szemét; mire nézve őket ebben minden helytelenségtől fel lehet menteni.

Hogy pedig azon esetben is, ha a' birtokos nevező soha sem végződött volna is i betűvel, még is inkább i-t, mint é-t ejtene ezen alkalommal a' két dialectus a' ragasztékok előtt; mert valamint örömet megnyujtja a' köznép a' szótágokat ottan, hol a' kiejtésben könnyebbsege akad;

ugy igen kész a' hosszasz szótagnak megrövidítésére is, a' hol a' nyújtás neki alkalmatlan; azért mondja: elméit, mentéit, erszényit, az elméjét, mentéjét, erszényét helyett; de nem hallani ám: elmit, mentit; hanem elmét, mentét; mert a' köznép minden nehezebb idoma mellett sem rontja meg anyai nyelvünket; a' mi valóban figyelemre méltó.

Ide csatolom ama' különösséget, mellyet a' Palóczoknál a' rövid a, e betűkkel végződő neveknek genitivusában venni észre, mellynek képzésekor az é ragaszték előtt való rövid a, e betűket nem nyújtják meg, mint azt egyéb dialectusokban megnyújtani általában szokás; hanem így szólnak: almaé, elmeé, hagymaé, kályhaé, vagy almajé, elmejé, hagymajé, kályhajé, ezek helyett: almáé, elméé, hagymáé, kályháé.

Ez első tekintettel alig ha figyelmet érdemel; mert ha az egyéb névállapotokban megnyújtja a' szóban lévő a, e betűket a' palócz dialectus, és így hangzatja azokat: almának, almát, almától; elmének, elmét, elmétől; miért anomalizál épen a' genitivusban, így ejtven azt: almaé, vagy hogy szóejtésekét még pontosabban kitegyem: alma-jé, elme-jé, hagyma-jé, kályha-jé?

De nincs ez ok nélkül; mert a' névragasztás' rendje szerint így történik meg az esetek' (casus) képzése:

a l m a, alma-övé, *) alma-öjé, alma-jé, alma-é, — e l m e, elme-övé, elme-öjé-elme-jé, elme-é.

*) Illyen össze tételek alig történhettek; mert ha a l m a-é, az a l m a-ö v é ből húzatott össze, méltán kérdehetni, hát az ö v é miből? szófejtőnek az elemekre kell vissza térnie, 's azt téven itt, utóbb is csak azt kell állítanunk, hogy é a' ragaszték, 's ez az alma-val össze tétetven lesz: a l m a-é, a' mit a' palóczok, az eredetiség' fiait megtartottak, mi pedig hibásan almá-é-vá nyujtot tuk. A' R.

Látni való pedig itten, hogy a' nevezőnek (alma) az ö v é ragasztékkal való egybeforrásakor csak a' rövid ö magánhangzó marad tulajdonképen el; mellynek is valamint jelenléte nem nyújtja meg a' szótagot, úgy annak elmaradása sem hágy maga után olyan ürességet, mellyet nyujtással pótolni kellenék.

Máskép van a' dolog a' többi névesettel. Így ragasztódnak azok:

alma-annak, alma-azt, alma-attól, elme-ennek, elme-ezt, elme-ettől.

Azonnal észrevenni itten, hogy ezen ragasztások alkalmával az: an, az, at, en, ez, et, helyheztetések miatt (mivel a' mássalhangzóra ismét n, z, t, magánhangzó következik) hosszas szótagok maradnak el, mellyeknek mindenike különös pótolást kívánván elhagyása miatt a' maga helyébe, a' nevezőnek végső magánhangzóját megnyújtják, ugymint: almá-nak, almá-t, almá-tól, elmének, elmé-t, elmé-től.

Kitetszik tehát innen, miért hagyják röviden a' Palóczok a' nevezőnek végső a, e betűjét a' genitivusban, midőn azt a' többi esetekben szüntelen megnyújtják. Nem azért hozom ezt azonban fel, hogy a' palócz dialectust az iróinál (mellynek csinosodását és virágzását tizenhárom esztendő koromtól fogva szüntelen ohajtom) helyesebbnek akarnám tartatni; hanem csak azt szándékozom megmutatni, hogy szülőföldem' dialectusának ha nem csinos is külseje, de belseje legalább nem hibás.

Azonban az irói nyelvnek is van elegendő oka, hogy nem mondja a' genitivusban: alma-é, elme-é; hanem almá-é, elmé-é; mert a' köznönséges dialectusban, mellyel a' birtokos név ragasztásban az irói egészen megegyez, illy név ragasztásnak kellett történni:

alma,	elme,
alma-őé	elme-őé
alma-önék	elme-önék
alma-öt	elme-öt
alma-ötöl	elme-ötöl *).

Hogy az ő személyes névmássának hajdan illy esetei voltak, bizonyos; mert azok kevés és nem mindenikére nézve leghelyesebb változással mai nap is mind divatban vannak. Az őé-ből lett euphonicus betű által övé; az önek-ből: önekö, öneke, öneki, (ö, e, i toldással) neki, nekiö, nekie; (ismét ö, e fölösleges toldással; mivel a' neki-ben az i úgy is ö helyett áll) az öt későbbben toldottuk meg et szótaggal, és ötet lett belőle, valamint az: azt, ezt is aztat-ra, eztet-re, sőt Rába vidékein aztatat-ra, eztetetre nagyobodott; az ötöl-ből lett: ötölö, ötöle, (ab illo ipso) tölö, töle. — Itten van az oka, hogy a' Göcseiek így szólnak: almá nek, almának helyett; mert t. i. az alma-önék, almá-nek az eredeti dativus ragasztékjok, mellyet az euphonia nakra későbbben változtatott által. — Látni itten, hogy az öt (ötet helyett) nem új rövidítés, mint

*) Mind ezeket a' hibák' megszentelője, a' szokás nyujtotta meg. Az ötöl, 's több esléle ragasztéknak semmi nyoma sincs az egész névragasztásban; mert akkor így kellene szólnunk a' nem hangzó végű szókban is: vas-ötöl a' vas-töl (vas-tól) helyett. A' ragaszték tehát csak töl 's evvel lesz el me-t öl, 's a' vég e megnyujtása csak szokás hiba. Más az at (ot) és o n 's a' t. p. o. vas-AT, vas-ON; mert ez hangzóval kerülván össze: alma-AT, (almát) alma-ON. (almán) avval össze olvadtában természetesen hosszúvá lesz. — A' napja-kor, és szolgál-ként még röviden maradtak, noha a' nyujtáshoz szokott nyelvéüektől napjá-kort is hallhatni.

A' R.

némellyek állítják; hanem az ő-nek eleve szokásban volt leghelyesebb accusativusa.

Ezen apróbb észrevételek után az a l m a, e l m e szavaknak imént előadott ragasztására térek vissza, és azt mondom: ha az őé, őnek, őt, őtől ragasztékokkal egyesítenek az említett szavak, akkor a' nevezőnek végső a, e betűje annál fogva, hogy a' hosszú ő-vel egybeolvad, meghosszabbodik, úgymint: almá-é, elmé-é, almá-nak, elmének 's a' t. Kitetszik tehát, hogy az írói és közönséges nyelvnek is elég tetemes oka van, hogy a' genitivusban, valamint a' többi esetekben is a' nevezőnek a, e végső betűjét meghosszabbítja.

4) A' háromféle dialectusban a' gy, ly, ny, ty öszvetett mássalhangzók j betűvel váltatnak fel, vagy viszont a' j betű helyett gy, ly, ny, ty tétetik.

A' lágyított g, l, n, t betűknek a' hang' hasonlatossága miatt, részint egymással, részint a' j-vel való gyakor váltogatása, ama' szavainkat, melyek belőlök erednek, már olly alakokba burkolta, hogy a' származtatás minden ügyelése mellett is mintegy lehetetlen eredeteket a' gyűkszóhoz felvinni. Példánk ebben a' gyalog szó, melly már első tekintettel is a' gyal gyűkszóra mutat, és mint név bizonyosan láb at vagy talpat (láb' részét) jelent, mint ige pedig: gyalok, gyalysz, gyal, gyalunk, gyaltok, gyalnak, (mai nap kevés változással) ezen igékhez hasonló értelmű: eo, frequento, facio, laboro, a'mint alább ki fog bővebben tetszeni. Innen ered a' gyalozat (lábbal, vagy talpal való érintet, rugás) későbbben gyalázat, valamint a' gyalú, talpas eszköz az ácsoknál, pintéreknél 's a' t. mondjuk: gyalog borsó, az az: alacsony szárú, lábíg érő borsó; gyalog fenyő, alacsony fenyő. Sőt a' kengyel szóban is a' gyal gyűkszó, melly lá-

bat tesz, úgy tűnik ki, mint a' deák stapeda szóban, mely csakugyan kengyelt jelent, a' p e s szó.

Itten már egészen elkellenék az etimológiának akadni, ha a' tár annyit nem tenne, mint: patens aliquid, (könyvtár, locus patens libris) vagy a' tární más volna, mint patens facere, patefacere aliquid, (kitárni az ajtót, tárva nyitva hagyni az ablakot, patefacere, aperire portam, patentem, apertam omittere fenestram) és a' tál nem az lenne, mint a' mit a' patena szó alatt értünk; hanem ez lévén mindeniknek az általam itt kijelelt értelme; tehát azt következtetem, hogy nálunk az illyes helyeken az l betű r betűre, és viszontag, könnyen elváltozott, valamint a' sarló, tarló szavakban majd két l-et, majd megint két r-et hallani, úgymint: salló, talló, sarró, tarró.

Igy lévén a' dolog, azt mondom: hogy a' gyalog szó gyarló, gyarró, gyaró, gyaló, volt, végre gyalogoló és rövidítve gyalog lett; mint a' gyalok, gyalisz, gyal ige: gyárok, gyársz, gyár, és későbbben járok, jársz, jár ige: változott. Hogy pedig az l-nek az r-el való illy könnyen megtörtént cserélgetése felől kevesebbet kétkedjem, a' háritani, cumulare, hárulni, cumulari ige: tűnnek előmbe, melyek a' halom cumulus szóból erednek.

A' gyal, gyar (jar, jár) gyűkshözöl ered tehát a' járomat, gyáromat, jarmat, gyarmat, migratio, colonia — gyaromos, jaromos, jármos, járáshoz, munkához szokott — gyarmó, gyáromó, járomó, járom, járáshoz, munkához szoktató, — jártó, gyártó, faciens, plectens, (fonó, fűző) szijgyártó, lorum faciens, plectens; kötélgyártó, funem faciens, plectens — jártya, gyartya, gyertya, fonás, sodrás, a' millyen a' gyertya' béle, kanót: öntött gyertya, viasz-

kal vagy faggyúval megöntött fonás, sodrás, kanót. — gyaros, jaros, gyars, gyors, szaporán járó, dolgozó. — gyárosan, gyarvást, mint bizonyosan, bizvást, mindjávást, mindjárást, mindjárt. —

Azonban a' nélkül is, hogy a' tekervényes szószármaztatásba keveredjem, elég megkülönböztető jelére akadok dialectusinknak, midőn a' lágyított g, l, n, t betűknek részint egymás közt, részint a' j-vel való felváltogatását vizsgálom.

Ugyan ez okozta az írói nyelvben ama' kétféleséget, mellynél fogva a' mondgya, hallya, hánnya, futtya helyett mások így írnak: mondja, hallja, hánnya, futja; noha a' beszédbeli kiejtés illyes helyeken a' j betűt, mint németesen hangzót nem egészen pártolja, legalább sokkal kisebb mértékben, mint midőn a' hely, melly, folyik és több e'félék így hangzanak sokaknál mind az írói, mind a' közönséges dialectusban: hej, melj, mejj, fojik.

Mellyik felekezetet kellessék az említettek közül az írói nyelvnek pártolni's követni, arról grammatikusaink, noha kisebb foganattal, mintsem talán reménylették, többször értekeztek; a' miért is a' két, sőt hogy pontosabban szóljak, a' négyféle szakadás egész mai napig tellyes divatjában marad; egyik írja: mondgya, másik: mondja, harmadik: hely, negyedik: hej, és kiki okot talál a' maga védelmére, úgyhogy sajditani alig lehet többé, mellyik rész resz valaha olly győztös, hogy írásmódja a' közönséges elfogadásra virradjon.

Ezen különbségek ugyan, mint már fellyebb is mondtam, anyai nyelvünknek belsejét nem sértik, hanem annak forróan ohajtott csinosodását, hamindjárt nem olly nagy mértékben is, de

még is gátolják, valamíg a' betűk' illy önkényes változtatásának határa nem szakad.

Elegendők is talán ezen előszámlált jelek, mellyeknél fogva dialectusainkat egymástól megkülönböztetjük. A' tájonként uralkodó néhány különös szó nem olly képes ama' dialectusra mutatni, mellyben használtatik, mintsem a' szőejtés; mert ezt az egész beszédnek folytában hallani; a' különös szó ellenben ritkán jön elő, gyakorta pedig, ha nincs szükség rá, egészen elmarad, és ha mást kapnak fel helyette, feledékenységre megy.

Illy sorsa van az em t e t n i igének, mellyet ma épen nem hallani, 's csodálni lehet, mert annyit tesz, mint sz o p t a t n i, tehát mindennapi dolgot, — hogy annyira elavult. Több helyett olvasni a' R á k ó c z i G y ö r g y Fejedelem' hitvésének Báthori S ó p h i á n a k ajánlott, és Nagy-Szombatban 1662-dikben nyomtatott Imádságos-Könyvben, és különösen a' 41-dik lapon:

Oh dicső Szűz, ki szűzeket
Fölyül múlod, 's az egeket:
A' kisedet, ki teremtett,
Tejes emlőddel em t e t e d.

Ezen em t e t i ge egészen meghatározott értelmű, minthogy magával az em l ő v e l egy gyűkszóból ered; a' helyette közönségesen felvállalt sz o p t a t i g é t pedig legalább törzsökös állapotjában (szopom) nem csak em l ő v e l, hanem más egyébbel való táplálásra is lehet használni: mondjuk: a' csontból a' velőt k i s z o p n i.

Az em l ő szónak az em gyűkszóból keltett származnia; melly is, mivel a' most is divatban lévő em e, em s e szavak annyit tesznek, mint fo e m i n a; (porca) szinte fo e m i n a értelmű. Azonban az em szó alatt csak úgy látszik a' nőnem értetődni, mint a' mennyiben tápláló; (nut-

rix) mert a' mennyiben szül, 's a' t. Szülőnek (parens) 's a' t. neveztetik. Így tehát em annyit tesz, mint nőnemű táp; (nutrix) emlő, tápláló emberi tag; emtetni, emlővel táplálni; és ha a' bar gyűkszó, mellyből a' barom, barmyú, bárány ered, annyit tesz, mint állat, (animal,) akkor az embar, ember szó nőnem által táplált állatot tesz; ha pedig a' bar gyűkszó alatt valóságos oktan állat (pecus) értetődik, akkor a' régi nem emberi szónál fogva, mellyben a' nagy Révai a' nálunk elveszett csupán mulier-t tevő szót (nő-emberi, ember-nő) sejtette, az ember nevezet a' nembar, memberből származik. Hanem erről tudós Horvát István bővebben 's nyomósabban is fog a' napkeleti nyelvek' használata mellett idővel szólni.

Noha néhány feledékenységbé ment szavat a' régi könyvekben fellelni; de mennyien vannak azok, mellyek felirva sem lévén, tellyesen elvesztek. Ezen hézagot pótolják az új szavak, és a' jól alkottak méltán is állanak helyettek; hanem a' sületleneket nyelvünk' tisztasága mellett buzgólkodó tudásunk Zsoldos János kényrt, minekelőtte megtalálják magokat fészkelni, kijelelnünk kelleik.

De nem csak néhány különös szó miatt, hanem némelly szóejtések végett, a' millyenek a' szömöm, engömet, eladi, nem tudi, egette, egitta, eglöte; szemem, engemet, eladja, nem tudja, megette, megitta, meglöte helyett; azután: szöllő kapálni, karó verni, rétkaszálni, (szőlőt kapálni, karót verni, rétet kaszálni), sem szükség dialectust alkotni; mert az illyeseket, a' millyenek: a' szömöm, engömet, Csongrádban; eladi, nem tudi, Pest vármegye' Solti járásában; egette, egitta, eglöte, Zalában; szöllő kapálni, karó verni, rét kaszálni, Győr Vármegyében csak némelly helyeken hallani.

Azonban akár mint vesszük a' dialectusokat, akár mint osztjuk fel megkülönböztető jeleiknél fogva azokat, itt legalább a' dologban változást nem tesz, ha azon ismertető vonások megvannak, mellyek bennünket anyai nyelvünk belsőkép való tiszta 's hibátlan voltának mind az írói, mind a' közönséges, mind pedig a' palócz magyarságban vitatására, és egyszer'smind azon következtetésre, hogy valamennyi dialectusaink majd csak nem egyformán alkalmasok az írói nyelvre átváltozni, és hogy azok ennek nemzői lévén, mig csak ez a' csinosodásnak legfelsőbb polczára fel nem hág, dajkálásokra mindég szüksége lesz, mintegy kézenfogva vezetnek.

Szedcr Fábíán,

2.

Szakolcza szabad Királyi Város' régiségéről.

E' város eredete felől Hazánk Túdósainak véleményeik semmiképen sem egyeznek meg az Oklevelekkel; ezek a' Régiek' hibáit nem tsak felfödözik: hanem hiven el-is igazítanak bennünket a' történet útján. „Atque ita quidem existimavi semper, úgy mond Bél in Praef. ad Appar. ad Hist. Hung. quod sacra Biblia Theologo, Jureconsulto Legem scriptam, Philosopho sanam rationem; id esse Historico Diplomata.” Bél Mátyás szerint Szakoltzát még a' népek vándorlása előtt építették a' Morvák: Ejus natales, nihil dubitamus ad Moravos referre; ita ut sentiamus non tantum Slavica